

УДК 342.9

А. МАРУЩАК, кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ У СФЕРІ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. Щодо юридичного статусу інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасний період розвитку суспільних відносин щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації характеризується поліваріантністю суб'єктно-об'єктного складу таких відносин. Зазначені відносини у багатьох випадках є предметом правового регулювання, а тому потребують належного розмежування прав та обов'язків залучених суб'єктів.

У даній статті розкриваємо особливості інформаційної правосуб'єктності з точки зору можливості окремих суб'єктів мати інформаційні права та набувати своїми діями суб'єктивні інформаційні права і обов'язки щодо доступу до (одержання, отримання) інформації. У наш час це питання є особливо актуальним як для належного виконання органами державної влади та місцевого самоврядування передбачених законом функцій, так і для задоволення суб'єктами приватного права власних інформаційних та інших потреб.

У своїх наукових працях питання юридичного статусу суб'єктів правовідносин розкривають: Алексеев С.С., Котюк В.О., Красавчиков О.А., Рабинович П.М., Спиридонов Л.І., Сурілов О.В. та інші. Окремі особливості учасників інформаційних правовідносин досліджували такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як Бачило І.Л., Брижко В.М., Гавловський В.Д., Калюжний Р.А., Копилов В.А., Костецька Т.А., Лопатін В.М., Федотов М.А., Цимбалюк В.С., Швець М.Я. та інші.

Загальними завданнями статті визначаємо:

- розкрити ознаки інформації, які впливають на рівень інформаційної правосуб'єктності учасників інформаційних відносин;
- визначити умови, які детермінують можливість суб'єкта мати доступ до певних відомостей;
- визначити можливість включення інформаційно-телекомунікаційних технологій до переліку суб'єктів доступу до інформації.

На нашу думку, інформаційна правосуб'єктність – це здатність суб'єкта інформаційних правовідносин мати інформаційні права та набувати своїми діями суб'єктивні інформаційні права і обов'язки, які становлять зміст інформаційних правовідносин [9, с. 42].

Стаття 7 Закону України “Про інформацію” [1] визнає суб'єктами інформаційних відносин: громадян України; юридичних осіб; державу Україна, а також інші держави, їх громадян та юридичних осіб, міжнародні організації та осіб без громадянства.

Особливості інформаційної правосуб'єктності кожного із зазначених суб'єктів у інформаційних правовідносинах загалом і у сфері доступу до інформації зокрема визначаються насамперед специфічними ознаками інформації.

Поняття “інформація” можна розглядати у *широкому змісті* (відображає використання цього поняття в загальній системі суспільних відносин) і у *вужькому змісті* (правовому, тобто такому, який відображає особливості інформації як елементу лише правовідносин).

У повсякденному житті під інформацією розуміють різні повідомлення, відомості про навколишній світ, процеси, що в ньому відбуваються, про події, ситуації. Інформація багатоаспектна: існує у неживій природі, кібернетичних (управлінських) системах, у живих організмах (генетична інформація), циркулює в суспільстві (соціальна інформація) і т.д. Вказана властивість спричинила різноманітні тлумачення сутності інформації в науковій літературі, де сам термін широко розповсюджений і є категорією, що застосовується у різних галузях знань. При цьому не існує єдиного загальнонаукового поняття [6, с. 5]. У теорії інформації, наприклад, вона визначається через знання про навколишній світ, усунення невизначеності, в філософії – як відображення багатоманітності [7, с. 31].

Академік В.М. Глушков визначав інформацію як міру неоднорідності розподілу матерії та енергії в просторі і часі, міру змін, які супроводжують всі процеси, що відбуваються у світі... Інформацію несуть у собі не тільки наповнені буквами сторінки книг чи людська мова, але й сонячне світло, складки хребта гір, шум водоспаду, шелест листя і т. д. [8].

Предметом нашого інтересу є інформація у так званому “вузькому” змісті, тобто така категорія, яка є об’єктом інформаційних правовідносин. Під інформацією розуміються документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі [2, ст. 1]. Визначати певні відомості (інформація у “широкому” розумінні) об’єктами правовідносин можна лише при наявності у таких відомостей визначених законодавством ознак. Найбільш суттєвими з них є:

1. документованість або публічне оголошення певних відомостей. Дана правова ознака виключає з об’єктів інформаційних правовідносин, наприклад, думки людини. Документованість інформації означає закріпленість її у документах та (або) на інших носіях інформації, які є матеріальними об’єктами, що зберігають інформацію, а також у повідомленнях засобів масової інформації. Публічне оголошення певних відомостей, як правило, передбачає передачу інформації хоча б одній фізичній або іншій здатній сприйняти певні відомості особі;

2. інформація – це відомості, які можуть зберігатися в будь-якій формі й вигляді. Однак для набуття певного правового значення інформація має відповідати вимогам та ознакам, передбаченим правовими нормами, або ж відповідати букві та духу закону. Так, наприклад, інформація, яка становить комерційну таємницю підприємства, має бути невідомою і нелегкодоступною, повинна мати комерційну цінність, тобто визначену або потенційну ринкову вартість, а власник інформації (особа, яка законно контролює інформацію) повинен вживати належних заходів по охороні інформації, визначеної як комерційна таємниця підприємства;

3. інформація є об’єктом цивільних прав і відноситься до категорії нематеріальних благ [4, розділ III, глава 15]. У зв’язку з цим може як об’єкт цивільних прав “вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином” [4, ст. 178];

4. джерелами інформації є передбачені або встановлені законом носії інформації: документи, інші носії інформації, які є матеріальними об’єктами, що зберігають інформацію, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи. Інформація у цивільному обороті зберігається і передається у вигляді знаків, символів, хвиль і тому може вимірюватися у певних кількісних одиницях;

5. інформація як особливий нематеріальний актив має властивість до неодноразового поширення і використання різноманітними засобами і серед необмеженої кількості осіб. Так, наприклад, одні й ті ж відомості можуть належати необмеженій кількості учасників

інформаційних відносин, що у багатьох випадках спричиняє конфлікт інтересів відповідних суб'єктів;

б. важливою ознакою інформації, яка, зокрема, впливає і на правовий статус залучених у інформаційні відносини суб'єктів, є залежність існування інформації від можливостей її сприймати суб'єктом інформаційних відносин самотійно або за допомогою засобів створення, передачі, отримання певних відомостей. Вітчизняний дослідник М.В. Карцевський зазначає, що *“інформація, не будучи чимось самотійним, абсолютним, має інформаційний характер тільки відносно системи, яка сприймає інформацію... Соціально значущим у сфері правового регулювання суспільних відносин з приводу інформації є не просто володіння суб'єктом носієм інформації, а й наявність у нього можливості “одержжати” інформацію з носія”* [11, с. 14].

Остання ознака безпосередньо впливає на інформаційну правосуб'єктність осіб, які отримують і які надають інформацію. Інформаційна правосуб'єктність складається з інформаційної правоздатності та інформаційної дієздатності. Виникнення інформаційних прав і обов'язків у особи зумовлено наявністю у неї інформаційної правоздатності, що є невідчужуваною від особи ознакою – юридичною здатністю бути носієм відповідних прав і обов'язків з числа передбачених законом. Особа може самотійно вступати у інформаційні правовідносини лише за умови її дієздатності. Інформаційна дієздатність – це визначена інформаційним законодавством юридична можливість суб'єкта інформаційних правовідносин здійснювати свої інформаційні права й обов'язки, реалізуючи яку (можливість), він здатний бути учасником інформаційних відносин [9, с. 44].

Загалом, усі учасники інформаційних відносин мають право одержувати (виробляти, добувати), використовувати, поширювати та зберігати інформацію в будь-якій формі з використанням будь-яких засобів, крім випадків, передбачених законом [2, ст. 43].

Обов'язками учасників інформаційних правовідносин є наступні: поважати інформаційні права інших суб'єктів; використовувати інформацію згідно з законом або договором (угодою); забезпечувати додержання принципів інформаційних відносин (гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об'єктивність, вірогідність інформації; повнота і точність інформації; законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації); забезпечувати доступ до інформації усім споживачам на умовах, передбачених законом або угодою; зберігати її в належному стані протягом встановленого терміну і надавати іншим громадянам, юридичним особам або державним органам у передбаченому законом порядку; компенсувати шкоду, заподіяну при порушенні законодавства про інформацію [2, ст. 44].

У правовідносини з приводу доступу до (надання) інформації вступають фізичні особи, юридичні особи приватного права, держава (органи державної влади та місцевого самоврядування). Кожен із зазначених суб'єктів має власний обсяг інформаційної правосуб'єктності.

Як правило, учасниками правовідносин з приводу доступу до інформації виступають: отримувач (пошукувач) інформації і суб'єкт, який надає інформацію. У таких правовідносинах праву отримувача (пошукувача) інформації відповідає обов'язок суб'єкта, який надає інформацію. Наприклад, права фізичної особи на ознайомлення з офіційними документами на отримання письмової або усної інформації про діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади України, їх посадових осіб з окремих питань кореспондує обов'язок органу державної влади розглянути такий запит і у встановленому законодавством порядку задовольнити інформаційний запит. В окремих випадках отримувач (пошукувач) інформації має обов'язки, які забезпечують реалізацію прав суб'єкта,

який надає інформацію. Так, наприклад, отримання громадянином доступу до інформації, що становить державну таємницю, передбачає взяття ним на себе зобов'язання щодо збереження такої таємниці [3, ст. 22].

Проблемним є визначення загальних принципів доступу різних суб'єктів до різних видів інформації, адже режими доступу до відкритої інформації і до інформації з обмеженим доступом різняться. Більше того, різні види конфіденційної і таємної інформації мають самостійні режими доступу. Отримання відомостей, які становлять державну таємницю, потребує від пошукувача дотримання правил та процедур, регламентованих Законом України “Про державну таємницю”, зокрема наявності допуску і доступу до таких відомостей у відповідного суб'єкта. Отримання доступу до конфіденційної інформації про особу вимагає обов'язкової згоди особи на збирання такої інформації [1]. Особливі умови доступу до інформації, яка становить банківську, комерційну, лікарську таємницю, визначаються, насамперед, інформаційною дієздатністю відповідного суб'єкта, а також правовими ознаками таких відомостей.

З розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій проблемним є питання включення до переліку суб'єктів доступу до інформації технічних засобів, програмно-апаратних комплексів тощо, які спроектовані таким чином, що самостійно, без допомоги людини (хоча й з використанням розроблених нею алгоритмів), здійснюють окремі операції з отримання-передачі інформації. Брижко В.М. вірно зазначає, що сучасне законодавство характеризує інформацію “з позицій сприйняття її людиною” і що її “конструктивне використання в сфері електронної взаємодії апріорі проблематичне” [10, с. 35]. Провідний вітчизняний дослідник інформаційного права робить висновок, що “юридичні визначення інформації відбивають незначні її властивості з позицій е-середовища, що є складовою частиною майбутнього інформаційного суспільства” [10, с. 35].

Дійсно, сучасне українське право не включає до переліку суб'єктів доступу до інформації інформаційно-комунікаційні технології. Нещодавно прийнятий Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” містить поняття “використання ІКТ” і загалом визначає ІКТ як засоби доступу до інформації, а не як суб'єкт доступу [5].

З огляду на питання доступу до інформації такий підхід вважаємо цілком доречним на даному етапі розвитку інформаційного суспільства в Україні, оскільки лише фізичні, юридичні особи або держава можуть мати інформаційну правосуб'єктність. Для фізичної особи можливість доступу до інформації визначається гарантованим Конституцією України невід'ємним правом людини і громадянина на інформацію; юридична особа володіє інформаційною правосуб'єктністю, визначеною нормами цивільного, адміністративного, господарського права; органи держави мають можливості доступу до інформації відповідно до їх компетенції, визначеної законодавством. ІКТ ж на даний час не можуть мати власну інформаційну правосуб'єктність, оскільки не мають ані невід'ємного права на інформацію, ані визначеної законодавством компетенції. Цілком імовірно, що у майбутньому, із розвитком інформаційного суспільства, створенням “штучного інтелекту” новітні ІКТ зможуть стати самостійним суб'єктом доступу до інформації, який буде наближеним до правового статусу людини.

Загалом, можливість суб'єкта отримати доступ до певних відомостей визначається:

1. видом інформації, щодо якої суб'єкт має інформаційну потребу. Відкритість інформації чи обмеженість, відповідно до встановленого законодавством порядку доступу до неї безпосередньо визначає можливість отримання такої інформації конкретним суб'єктом;

2. наявністю у суб’єкта інформаційної дієздатності (можливість сприймати інформацію для фізичної особи, оформлення у встановленому порядку допуску до державної таємниці, до комерційної таємниці, отримання права користування архівом, бібліотекою тощо; наявність передбаченої законодавством України компетенції органу державної влади чи місцевого самоврядування);

3. характеристикою засобів доступу до інформації (за допомогою ЗМІ, Інтернет, ПЕОМ, мобільного телефону тощо). У багатьох випадках отримання інформації можливе лише із застосуванням певних визначених законодавством засобів, наприклад, нормативно-правові акти, які набирають законної сили, можна отримати лише у визначених офіційних виданнях;

4. реальністю існування необхідної інформації у певних часових межах. Нерідко певна інформація може бути знищена, змінена, переміщена тощо з того носія, на якому вона перебувала протягом певного періоду (наприклад, знищено увесь тираж газети, змінено контент сторінок сайта тощо).

Висновки.

Інформаційна правосуб’єктність учасників відносин з приводу доступу до інформації насамперед визначається ознаками останньої, зокрема документованістю або публічним оголошення певних відомостей, які становлять інформацію, поліваріантністю форм і джерел інформації, властивістю до неодноразового поширення і використання різноманітними засобами і серед необмеженої кількості осіб, залежністю існування інформації від можливостей її сприймати суб’єктом інформаційних відносин самостійно або за допомогою засобів створення, передачі, отримання певних відомостей.

На сьогодні ІКТ не можуть мати власну інформаційну правосуб’єктність; можливо, у майбутньому, зі створенням “штучного інтелекту” новітні ІКТ зможуть стати самостійним суб’єктом доступу до інформації.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі вважаємо визначення місця інституту доступу до інформації у системі права України, особливостей правового регулювання відповідних відносин*.

Використана література:

1. Рішення Конституційного Суду України № 5-зп від 30 жовтня 1997 року (справа К.Г. Устименка) у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України “Про інформацію” та статті 12 Закону України “Про прокуратуру” // Офіційний вісник України. – 1997. – № 46 від 24.11.97.

2. Закон України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48 від 01.12.1992.

3. Закон України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

5. Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” від 9 січня 2007 року // Офіційний вісник України. – 2007. – № 8. – Ст. 273.

6. Костецька Т.А. Право на інформацію в Україні / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Вища школа права. – К., 1998.

7. Винер Н. Кибернетика и общество. – М., 1958.

* Автор запрошує усіх читачів до широкого обговорення проблем доступу громадян до інформації у мережі Інтернет за адресою: www.krai.org.ua, e-mail: info@krai.org.ua.

8. Глушков В.М. Основы безбумажной информатики. – М., 1982.

9. Марущак А.І. Поняття суб’єктів інформаційних правовідносин та їх класифікація // Правова інформатика. – № 4(12)/2006. – С. 42-46.

10. Брижко В. До питання застосування у правотворчості понять “інформація” та “дані” // Правова інформатика. – № 4(8)/2005. – С. 31-37.

11. Карчевський М.В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж (аналіз складу злочину): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Луганська академія внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2002. – 22 с.

~~~~~ * * * ~~~~~